

Т. М. Кудря

**Роман „Тигролови” І. Багряного:
спроба корекції
української національної ментальності**

Повернення Івана Багряного на Батьківщину як письменника, мислителя, громадського діяча стало можливим, на жаль, лише після його смерті та після проголошення державної незалежності України, яке відбулося також і завдяки старанням цієї непересічної особистості. Відтоді творча спадщина І. Багряного є не просто широко відомою серед звичайних читачів, а й актуальним матеріалом для літературознавчих студій.

Від ознайомчих розвідок про життя і творчість письменника початку 1990-х років, яких тоді з'явилося дуже багато в українській періодиці, дослідники літератури поступово переходили до власне наукового аналізу творчого доробку мит-

ця. Незважаючи на те, що ґрунтовних наукових праць про творчість І. Багряного так і не було написано (якщо не рахувати аналітичної студії М. Сподарця [7] та претензійного монографічного дослідження молодого харківського науковця М. Балаклицького [2]), коло „багрянознавців” дедалі більшає. До нього можемо зарахувати таких поважних поціновувачів художньої спадщини письменника, як Ю. Шерех, Ю. Войчишин, В. Гришко, М. Жулинський, Л. Череватенко, Г. Клочек, І. Качуровський, О. Шугай, М. Сподарець, М. Балаклицький, Т. Марцинюк, Т. Турута, Т. Яценко та ін.

Слід відзначити, що в більшості наукових розвідок аналізується якийсь один твір І. Багряного, найчастіше – роман „Сад Гетсиманський”. Водночас перший великий прозовий твір письменника, роман „Тигролови”, досліджений недостатньо і заслуговує більшої уваги з боку літературознавців. Надзвичайно цікавим, на нашу думку, може бути вияв у цьому творі рис української національної ментальності та спроб їх авторської модернізації.

Роман „Тигролови” Ю. Шерех свого часу зарахував до типових західноєвропейських чи американських пригодницьких романів, однак відзначив українізацію ідеї та образів твору [8:175]. Усі, хто читав цей твір, звертають увагу на його своєрідну україноцентричність, заселеність українськими характерами й образами, хоча дія відбувається за тисячі кілометрів від самої України, тобто йдеться про певну „екстериторіальну Україну” [7:58]. З іншого боку, не може залишитися непоміченим і те, що головні герої роману – Григорій Многогрішний та родина Сірків – є доволі ідеалізованими. Як відзначає М. Сподарець: „В романі „Тигролови” Багряний по-своєму відтворює ідеї М. Хвильового про „загірну комуну” та „азіатський ренесанс” як перспективу майбутнього України” [7:62]. А, наприклад, М. Балаклицький з цього приводу зазначає, що в „Тигроловах” проектується мрія письменника про створення „нової України” та „нового українця” [2:126].

Звернувшись безпосередньо до тексту, спробуємо докладніше з’ясувати, якими бачить письменник справжніх

українців, які риси національної ментальності залишає без змін, а які намагається модифікувати. Зупинимо увагу насамперед на тих визначальних рисах національної ментальності, які є загально визначеними (докладніше про це див. [6]), а саме: індивідуалізм, кордоцентризм та антеїзм.

1. *Індивідуалізм*. У центрі уваги роману „Тигролови” доля головного героя – Григорія Многогрішного. Цей образ цілком у дусі героїчного епосу наділений великою фізичною силою, витривалістю та інтелектом. Йому самотужки доводиться долати численні випробування, з яких він завжди виходить переможцем: витримує численні катування в застінках НКВС; на повному ходу втікає з потяга, причому стрибає саме *під* вагон; багато днів живе без їжі у тайзі, а потім геть виснажений лише з допомогою іржавого ножа долає розлючену ведмедицю; переборює отруту змії; голими руками придушує тигра; знищує свого смертельного ворога тощо. Елементи гіперболізації, якими послуговується письменник, зображуючи цього персонажа, певною мірою споріднюють Григорія Многогрішного з фольклорними розповідями про козаків-характерників (до речі, сам автор проводить історичні паралелі, називаючи героя нащадком козацького гетьмана Дем’яна Многогрішного), однак не можна заперечувати й помічений багатьма літературознавцями вплив на формування даного образу філософії Ф. Ніцше з його концепцією надлюдини чи інтегрального націоналізму Д. Донцова.

Слід відзначити, що в роздумах і вчинках головного героя та інших персонажів твору простежується формування своєрідного національного солідаризму. Йдеться, наприклад, про те, як в арештантському вагоні лунала затягнута Григорієм і підхоплена іншими бурлацька пісня, яку не зміг перервати вартовий [1:7], або про те, як Григорій Многогрішний сприйняв родину Сірків, дізнавшись, що вони вихідці з України: „Біля нього стояли рідні, близькі люди. На далекім, далекім краєчку землі, після всього жаху – близькі рідні люди! Стурбовані за нього, упадають біля нього, як мати, як батько, як сестра і брат” [1:52]. Власне, у Сірків немає упередженості

щодо людей інших національностей (як казав Денис Сірко Григорієві: „Я ще не знаю, хто ти, але моя хата – твоя хата... Такий закон тут. Наш закон. Навіть коли б ти був не християнська душа, а якийсь *гольд* чи навіть *коресць*, то й тоді цей закон на твоїй стороні” [1:54]), але ставлення до вихідців з України в них особливо приязне, згадати хоча б зустріч Сірків з Морозами [1:94]. І навіть те, що Григорій був допущений до полювання на „кішку”, також певною мірою свідчить на користь солідаризму. Про те, яким благом для українців може бути відмова від крайнього індивідуалізму, стає зрозумілим з розповіді дружини Дениса Сірка про уклад життя в родині її свекра: „А сім’я у нашого діда була велика... Ти такої не бачив! Понад п’ятдесят чоловіка сімейка! Синів сім мав, *женів* – не відділяв. Дочок заміж віддавав – на сторону не відпускав, зятів у прийми брав (Курсив наш – Г.К.). Двір у нього був – не двір, „окономія”. Нас, невісток, було сім, а дочок було вісім, то й зятів вісім, та малих у кожного!... Чоловіків та парубків – громада. Сірків куток – то ціле село. Весело жилося. Коней мав старий Сірко – він їм ліку не знав, корів, і свиней... Пасіка була вуликів двісті.. Трудилися щиро, то й мали... Це була наша друга Україна, нова Україна, синку, але щасливіша...” [1:68]. Письменник тут зображує ідилічну картину великої патріархальної сім’ї, однак зовсім нетипову для українців. Ще М. Костомаров, порівнюючи українців та росіян у 1861 році в своїй відомій праці „Дві руські народності”, відзначав індивідуалізм українців та колективізм росіян навіть на родинному рівні: „<...> сім’ї в Великорусів не ділять, власність у них спільна, оселі й села платили в старовину чинш, там невинний відповідав за винного, працюючий робив за ледачого. <...> Для Українця нема нічого важчого й огидливішого, як отакий лад; українські сім’ї діляться і дробляться зараз, як тільки члени їх почують у собі свідомість потреби самостійного окремішнього життя. Опіку батьків над дорослими дітьми Українець вважає за нестерпний деспотизм. Претенсія старших братів або дядьків верховодити над молодчими братами або небожами викликає між ними запеклу ворож-

нечу. Кревність і свояцтво мало сприяє в Українців згоді й обопільній любові; навпаки, вельми часто люде тихі, привітні, сумирні, згідливі, непримирно ворогують із своїми родичами. <...> На Україні, щоб заховалася любов і згода поміж близькими родичами, мусять вони розійтися й якомога менше мати якогось спільного добра. Взаїмний обов'язок, заснований не з добровільної згоди, а неминучою долею, для Українця велике ярмо" [4:24]. Подібна ситуація зафіксована й у творах художньої літератури, починаючи від „Кайдашевої сім'ї" І. Нечуя-Левицького та „Землі" О. Кобилянської. Як бачимо, І. Багряний бажане видає за дійсне, проектуючи можливий успіх українців за умови подолання в національній ментальності надмірного індивідуалізму та культивування національного солідаризму чи навіть колективізму.

2. *Кордоцентризм* (від грецьк. *cardia* – серце та лат. *centrum* – осереддя). Це ознака української національної ментальності, яка проявляється через самозаглибленість, ліризм, естетизм та філософічність українського характеру, а також через домінування емоційно-чуттєвих рис над раціональністю [6:359]. До цього переліку в героїв роману „Тигролови" І. Багряного додається волонтаризм – воля до опанування своєї долі (Григорій Многогрішний) чи до підкорення природи (далекосхідні українці). Ось як автор захоплено описує враження Григорія Многогрішного від спілкування з родинами Сірків та Морозів: „А люди – ті самі. І не ті самі. Такі й не такі. Всім такі, лише одним не такі, – поглядом, життєвим тембром, іншою якістю. Ці – суворі й загартовані. Безжалісні стрільці, веселі й безпощадні звіролови, мускулясті диктатори в цій зеленій, первісній державі, хижі і горді завойовники цієї, ще не загнужданої стихії. Життя геть випекло з них сантиментальні риси і вайлувату ліниву млявість, насталивши їх, вигартувавши в безперервним змаганні за своє існування..." [1:105]. Саме такі якості, на думку письменника, й потрібні українцям, щоб здобути собі кращу долю.

3. *Антеїзм* (від давнього велетня Антея, котрий був непоборним доти, допоки тримався матері-землі) українців глибоко

пов'язаний з кордоцентризмом: „Довіра до доброї неньки-землі за довгі віки історії українського етносу перетворилася на архетип колективного українського несвідомого, сформувавши психологічний оптимізм і гармонійне світовідчуття українців” [3:65].

У романі „Тигролови” ця риса національної ментальності персонажів-українців залишається майже незмінною, хіба що замість матері-землі виступає мати-природа. Важлива роль природи у формуванні національної ментальності українців підкреслюється всіма дослідниками, зокрема, С. Кримський з цього приводу слушно зауважив: „Що ж до архетипу природи загалом, то вона розглядається не як храм, майстерня чи безодня, а як материнське родове начало. На відміну від загальнослов'янського поганства, в якому „мать-сира земля” трактується у подвійному плані – і як життя, і як смерть, в українській культурі архетип природи має позитивний смисл. Природа тут наповнюється символами життя і підноситься над пантеїстичною поетизацією зовнішнього буття тим, що виступає резонатором людської душі” [5:83].

Так, наприклад, Григорій Многогрішний за професією – інженер-авіаконструктор, людина далека від праці на землі, але він також затятий мисливець, закоханий у світ природи (згадаймо, як ніяково себе почував хлопець, „пограбувавши” бурундучка [1:42], або після того, як він підстрелив одного з ізюбрів, викликаних сурмою Наталки [1:150]).

Для далекосхідних українців природа цього багатого краю виявилася справжнім порятунком і джерелом їхнього добробуту. Багато хто з них так і не зміг залишити землеробство й перейти на мисливство. Не змогли повністю відійти від обробітку землі й Сірки: „Ми ж хліба не сієм зовсім, лише овес та гречку для коней” [1:62]. Та справжня спеціалізація родини Сіроків – полювання на живих тигрів, надзвичайно небезпечна й ризикована справа, яка змушує ставитися до цих людей з особливою повагою і яка виводить цю сім'ю з розряду „гречкосіїв” у розряд „лицарів-козаків”.

Отже, роман „Тигролови” дає багато підстав для роздумів щодо національного характеру українців. Аналіз лише

трьох провідних рис національної ментальності (індивідуалізму, кордоцентризму, антеїзму) у характерах головних героїв твору дозволяє зробити висновок про свідому спробу І. Багрянного скорегувати ці риси, зобразити українців нового типу, здатних вибороти для себе кращу долю та бути справжнім прикладом для наслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багрянний І.* Тигролови: Роман та оповідання / Післямова М.Г. Жулинського; Упоряд. О.С. Гаврильченка та А.П. Коваленка. – К., 1991.
2. *Балаклицький М.* "Нова релігійність" Івана Багрянного: Монографія. – К., 2005.
3. *Грабовська І.* Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру // *Сучасність*. – 1998. – № 5. – С. 58–70.
4. *Костомаров М.* Дві руські народності / Перекл. О. Кониський, Переднє сл. Д. Дорошенка. – Київ-Ляйпціг, 1920 // www.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html
5. *Кримський С.* Архетипи української культури // *Вісник НАН України*. – 1998. – № 7–8. – С. 74–87.
6. *Кудря Г.М.* Риси національної ментальності і художня творчість // *Вісник Харк. нац. ун-ту*. – 2000. – № 473. – С. 356–360.
7. *Сподарець М.П.* Іван Багрянний – письменник і громадянин: До дев'яносторіччя з дня народження. – Х., 1996.
8. *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи / Ред. рада: В.О. Шевчук та ін.; Упоряд. та приміт. Р.М. Коргодського. – Х., 1998. – Т. 1.

SUMMARY

Among the peculiarities of national mentality which are changed in the novel "The Hunters and the Hunted" by I. Bagriany the researcher distinguishes such features as individualism, cordocentrism (Greek cardia – the heart and Latin centrum – the centre) and antaeism (from the Antaeus, a giant in Greek mythology).